

KARAKTERISTIČNE CRTE NACIONALNIH IDEOLOGIJA SLAVENSKIH NARODA U PRVOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

Endre Arató, Budimpešta

U našoj eri postojale su u Istočnoj Evropi četiri višenacionalne, odnosno mnogonacionalne imperije: pruska, austrijska, ruska i turska. U većini tih država živjeli su i Slaveni, čineći ili većinu ili brojčano značajni dio stanovništva. Slavenski narodi koji su živjeli u tim državama ubrajali su se, osim Rusa, u potlačene narode Istočne Evrope. Zbog toga je borba za nacionalnu ravnopravnost odnosno nezavisnost povezivala ne samo Slavene međusobno, nego i ostale narode koji su s njima živjeli na tom području.¹ Zajednički im je bio cilj i građanski preobražaj. U povijesti Slavena i istočnoevropskih naroda ova dva cilja tijesno su se ispreplitala. To sve ne znači da su se pojedini nacionalni pokreti jednako borili za ostvarenja ta dva cilja. Većinom je ideja o društvenom preobražaju bila slabije izražena od nacionalne ideologije koja je gotovo u potpunosti prožela svijest vođa tih pokreta. Tako je nacionalna ideja potisnula u drugi plan, osim u jednom uskom krugu radikalnih demokrata, i svijest o zakonitostima društvene revolucije i želju za njom, iako je ona objektivno predstojala.² Objašnjenje za to možemo naći prije svega u tome što su mnogi narodi Istočne Evrope, među njima i Slaveni (Rusi, Poljaci, Hrvati) u svojim nacionalnim pokretima imali kao brojnu bazu plemstvo, što je moralo rezultirati potiskivanjem želje za građanskim preobražajem. Nacionalni pokreti slavenskih naroda, osim Čeha, i Slovenaca, imali su i slabe ekonomske i društvene pozicije. Iako su češka i slovenska sitna i srednja buržoazija bile najjače, ipak je upravo započeta konkurentna borba s austrijskom buržoazijom za stvaranje nacionalnog tržišta postavila nacionalni momenat u prvi plan.

Nacionalna svijest se javila najprije u krugu građanske inteligencije. Naravno da je u njoj samo jedan uži krug prihvatio ne male i ne baš lake zadatke koji su bili u interesu nacionalne stvari. Ta je građanska inteligencija bila

¹ Ovdje upućujemo na nekoliko značajnih sinteza koje sadrže brojne podatke od interesa za našu temu: I. V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologiji*, Sanktpeterburg 1910, str. 81—534; M. Prelog, *Slavenska renesansa 1780—1848*, Zagreb 1924; J. Bidlo, *Dějiny Slovanstva*, Praha 1927, str. 142—183. Za usporedni pregled povijesti četiriju imperija i njihovih 27 naroda vidi: E. Arató, *Kelet-Európa története a 19. század első felében*, Budapest 1971.

² E. Niederhauser, *A polgári átalakulás problémái Keletés Délkelet-Európában*, *Világtörténet* 9—10/1966, 39—54.

diferencirana već prema tome da li potječe iz razvijenije ili zaostaliije društvene sredine. Osim svećeničke i učiteljske inteligencije predstavljali su je gospodarsko činovništvo i slobodne profesije. Takva izdiferencirana inteligencija razvila se u ruskom, poljskom, češkom i hrvatskom društvu. U slučaju drugih slavenskih naroda možemo govoriti uglavnom o svećeničkoj i učiteljskoj inteligenciji.

Ta je inteligencija formulirala nacionalnu ideologiju koja se razlikovala od nacionalne svijesti po tome što je stvorila objektivni misaoni sistem koji je predstavljao glavni izvor za stvaranje nacionalne samosvijesti kod pojedinaca.³

Prvenstveno je rastao broj nacionalno svjesne građanske inteligencije. Njoj se zatim pridružio dio srednjeg plemstva, zanatlija i trgovačke buržoazije. Priključenje seljaštva nacionalnim pokretima nije nigdje uslijedilo osim na Balkanu. Seljaštvo se prije svega borilo za poboljšanje svog socijalnog položaja, a nacionalne svijesti nije imalo. Građanska revolucija u pruskoj i austrijskoj imperiji predstavljala je izvjesnu promjenu; u atmosferi revolucionarnih odnosa nacionalno svjesna građanska inteligencija mnogo se više trudila da pridobije seljaštvo nego ranije. Postignut je određen uspjeh vjerojatno i zbog toga što neki slavenski narodi (Česi, Slovenci, Slovaci, Srbi, Ukrajinci u Galiciji) nisu imali potpuno društvo ili nisu imali plemstva, ili je ono, kao na primjer slovačko, slovensko ili srpsko, bilo dio austrijskog ili ugarskog plemstva, te nije pomagalo nacionalni pokret svojih naroda. Tako da su se mađarsko-slovačke i mađarsko-srpske nacionalne suprotnosti pojavljivale u svijesti slovačkog odnosno srpskog seljaka prvenstveno kao klasna borba mađarskog gospodara i slovačkog, odnosno srpskog, seljaka. Nacionalni razdori su u velikoj mjeri motivirali ovu osnovnu borbu te je zaoštrili.⁴

U nasljednim dijelovima austrijske imperije (osim Galicije) klasna borba seljaka manje je zaoštravala nacionalne suprotnosti. Klasna borba ukrajinskog seljaka i poljskog plemstva u Galiciji slična je s borbom u Ugarskoj.⁵

Ideje o socijalnom, nacionalnom i građanskom preobražaju te želja za samostalnošću potpuno su se podudarale kod slavenskih naroda koji su živjeli pod turskim despotstvom azijskog feudalnog tipa (Srbi, Bugari, Makedonci.) Zbog ustrojstva turskog državnog sistema pobjeda jedne ideje bez drugih bila je nezamisliva. Sva je zemlja, naime, bila u vlasti sultana koji ju je kao timar

³ Položajem i raslojavanjem istočnoevropske inteligencije opširno se bavi E. Niederhauser u svojoj akademskoj doktorskoj raspravi koja je zasad još u obliku rukopisa: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában, Budapest 1972, 63—115. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratár Budapest).

⁴ E. Arató, Die Bauernbewegungen und der Nationalismus in Ungarn im Frühling und Sommer 1848., *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica IX*, Budapest 1967, 61—103, XI, 45—86, Budapest 1970.

⁵ Přehled československých dějin do roku 1848, Praha 1958, 672—677; J. Kočí, Příspěvek k rolnické otázce v Čechách v r. 1848, *Československý časopis historický* 1957, 59—85, 248—266; F. Gestrin-V. Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, 33—34, 72—74, 95—97; M. Tyrowicz, Galicja od pierwszego rozbioru do wiosny ludów 1772—1849, Kraków-Wrocław 1956, 20—34, 185—239; J. Buszko, Beiträge zur wirtschaftlichen Entwicklung Galiziens in den Jahren 1848—1867, *Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie* (Urednik: V. Sándor-P. Hanák) Budapest 1961, 51—298; R. Rozdolski, Nowe dokumenty do historii zniesienia pańszczyzny w Galicji w 1848 r., *Przegląd Historyczny* 1962, br. 1, 119—127.

ili zeamet dodjeljivao spahijama ili višim činovnicima na uživanje kao naknadu za njihovu službu. Dakle, Slavene na Balkanu izrabljivala je turska vladajuća klasa.⁶ Sve to predstavlja bitnu razliku u odnosu na prije spomenute tri istočnoevropske imperije gdje su između građanskog preobražaja i nacionalne nezavisnosti pored istovetnosti postojale bezbrojne suprotnosti.

Tako je slavensko seljaštvo došlo do nacionalne ideologije preko isprepletenosti društvenog i nacionalnog momenta, dakle, preko instinktivne klasne borbe. U njihovoj je svijesti nasuprot misaonom svijetu nacionalne inteligencije, srednjeg plemstva i sitne buržoazije, socijalni momenat bio ispred nacionalnog, te je nacionalna misao bila bljeđa od društvene. Da bismo ipak stvorili neku sliku o raširenosti nacionalne svijesti, a da se ovom važnom pojavom koja zahtijeva daljnja istraživanja detaljnije bavimo, pozovimo se na jednu današnju procjenu koja pruža određene mogućnosti za uspoređivanje pojave koja je među slavenskim narodima na određeni način slična.

Godine 1870, dakle nekoliko desetljeća poslije razdoblja koje promatramo, u najrazvijenijem i na nacionalnom planu najsvjesnijem slavenskom narodu — poljskom, među onima koji govore poljski oko 30—35% se smatralo Poljakom.⁷ Ovo je relativno velik broj u vezi s kojim moramo imati pred očima činjenicu da je poljsko plemstvo ranije bilo na čelu jedne višenacionalne države, koja je podijeljena na tri dijela upravo kada je započelo stvaranje nacija. U takvim je uvjetima nacionalna ideja bila posebno važna pa je stvaranje nacionalne svijesti kod svih slavenskih naroda u okviru Austrije, Ugarske i carske Rusije znatno zaostalo prema ovoj.

U nekadašnjim znanstvenim, prosvjetiteljskim i književnim djelima formulirano je nekoliko nacionalnih shvaćanja, pa se susrećemo s nekoliko definicija nacionalnosti. Uzimaju se u obzir nacionalna obilježja, među kojima jezik dobiva odlučujuću ulogu; često je jedini kriterij za određivanje nacije upravo jezik. Nacija živi u svom jeziku; ako se materinji jezik ne upotrebljava, nestaje nacija — to sve podržava misao da je jezik s nacijom ekvivalentan pojam. Ovo shvaćanje nije se razvilo isključivo u nacionalnoj ideologiji potlačenih slavenskih naroda već je općenito bilo karakteristično za istočnoevropske nacionalne pokrete. Jezik je bio najvidljiviji znak nacionalne posebnosti i najprihvatljiviji kriterij.⁸

⁶ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York 1958, 117—153.

⁷ Ovaj podatak iznosi E. Niederhauser u svojoj naprijed spomenutoj doktorskoj disertaciji.

⁸ Razine hrestomatije sadrže također bogate materijale o tom pitanju. Spominjemo samo neke primjere: J. Tibenský, *Chvály a obrany slovenského národa*, Bratislava 1965, 174—380; *Naše dejiny v prameňoch*, Bratislava 1971, 145—226; *Naše národní minulost v dokumentech*, II. díl, Praha 1962, 157—286; E. Halicz, *Nurty lewicowe w dobie powstań polskich narodowych 1794—1848*, Wybór źródeł, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961; V. Novak, *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva*, Beograd 1930, 51—178; A. Barac, *Ilirska knjiga*, Beograd 1931; F. Fancev, *Građa za povijest književnosti hrvatske XII*, Zagreb 1933, 272—315; S. Ježić, *Ilirska antologija*. Književni dokumenti hrvatskog preporoda, Zagreb 1934; J. Šidak, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest*, I, Zagreb 1952, 178—206; I. Slamnig, *Antologija hrvatske poezije od najstarijih zapisa do kraja XIX stoljeća*, Zagreb 1960, 189—225; M. Pavlović, *Antologija srpskog pesništva*, Beograd 1964, 245—310; A. Barac, *Hrvatska književnost od preporoda do stvaranja Jugoslavije*, I. sv., Književnost ilirizma, Zagreb 1954; E. Arató, *A nemzet és*

Na stvaranje ovog kriterija koji se smatrao odlučujućim utjecalo je u znatnoj mjeri i to što se mehanizam asimilacije u očima slavenske (istočnoevropske) građanske inteligencije odvijao na slijedeći način: slavenski intelektualac, plemić ili malograđanin, naučio je jezik vladajuće nacije mnogonacionalne države, postao je dvojezičan, a zatim je zbog sve intenzivnije upotrebe novog jezika zavolio isti i zapostavio svoj materinji jezik. Taj se proces nije proširio na seljaštvo. To je prirodno, jer kompaktno seljačko stanovništvo koje nije imalo nacionalnu svijest, ne može se ni silom odnaroditi upravo zbog svoje zatvorenosti i brojnosti.

Vidljiva je suprotnost da je asimilacija primjetljiva u krugovima onih klasa i slojeva društva koji pomažu za nacionalni preporod, a seljačko stanovništvo, koje je ostalo uglavnom neobuhvaćeno nacionalnom ideologijom, sačuvalo je svoje slavenstvo. Zbog toga su nacionalno svjesni slavenski građanski elementi i obratili veliku pažnju seljačkim masama.

Naravno, oni koji se asimiliraju ne potječu iz krugova onih građanskih elemenata koji su usvojili nacionalnu ideologiju, već potječu iz onih klasa i slojeva na koje osim prednosti vladajuće nacije, koja je najčešće živjela u povoljnijim društveno-ekonomskim prilikama i zbog toga bila razvijenija, posebno djeluje ugnjetačka politika prema narodnostima ili veći izgledi za uspješnom afirmacijom, dakle ekonomski interesi. U tim asimilacionim tokovima, u kojima su se prirodni poticaji miješali sa silom, osjetljive su gubitke imali uglavnom slabiji i manji slavenski narodi (Česi, Slovaci, Hrvati, Slovenci, Bugari). Zato nije neobično da je u nacionalnoj ideologiji tih slavenskih naroda gnjev prema izrodima, »odrodilcima«, renegatima, mađaronima bio velik i da je taj osjećaj, karakterističan za modernu građansku ideologiju, zauzeo u tom misaonom sistemu značajno mjesto.

Među nabrojenim narodima posebno se ističe hrvatski, koji je imao u odnosu na druge narode relativno značajne privilegije koje su predstavljale za građansko-nacionalni pokret određena uporišta. Ne smije se međutim zaboraviti da su i te feudalne povlastice za simpatizere ugarskog naroda (*natio hungarica*) iz plemićkih slojeva predstavljale mogućnost za uspjeh u političkom životu. Uglavnom se to plemstvo nazivalo mađaronima.⁹ Vrijedno je spomena i to da u ovim redovima nema Srba, njih je, prije svega u Ugarskoj, pravoslavlje štitalo od mađarizacije. Na turskom teritoriju se pak prije obnovila samostalna srpska crkva nego što je to bio slučaj s Bugarima koje je sputavala činjenica da je pravoslavna crkva kod njih bila pod grčkom upravom.¹⁰

Ovo odnarođivanje dakle nije gotovo uopće dotaklo kompaktno seljačko stanovništvo. Njegova asimilacija — najčešće prirodna, bez prisile — bila je moguća na mjestima dodira raznih etničkih skupina u područjima s miješanim

haza fogalmának alakulása Magyarországon a felvilágosodástól a kiegyezésig. A nemzeti ideológia múltja és jelene, Budapest 1966, 19—24; Slováci a ich národný vývin. (*Sborník materiálov z V. sjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici*), Bratislava 1971, 405—484.

⁹ Tibenský, Chvály a obrany, 51—52, 123, 194—196, F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962, str. 402—421; J. Horvat, Stranke kod Hrvata i njihove ideologije, Beograd 1939, 23—28.

¹⁰ L. Hadrovics, A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei, Budapest 1942, 5—6; D. Kossev-Ch. Christov-D. Angelov, Bulgarische Geschichte, Sofia 1963, 166—174.

stanovništvom. Na tim područjima asimilacija je mogla biti obostrana, što znači da je i vladajuća nacija gubila. Smjerove ovih tokova na područjima s miješanim stanovništvom uglavnom je određivala brojnija narodnost.

U tijesnoj vezi sa strahom od asimilacije sve je češće u različitim spisima tog vremena izražena potreba za očuvanjem ljepote, starine, vrijednih i karakterističnih osobina slavenskih jezika te značaj i važnost njihova razvijanja. Svi ti najuzvišeniji zadaci stajali su u službi stvaranja jezičnih normi pojedinih slavenskih naroda. Praktični zahtjevi izazvali su brojne teoretsko-ideološke probleme.

Suvremenici su smatrali da su pojedini slavenski jezici koji su na književnom planu pravili ustvari prve korake, ranije već bili u procvatu, razvijeni i da je priličan broj već prošao svoje zlatno doba. Nije dakle bila riječ o drugom nego o obnavljanju starih, slavni i razvijenih jezika koji su, kako se naglašavalo, zbog nepovoljnih prilika nazadovali. To je bila ideološka koncepcija slična pokretu obnavljanja, buđenje usnulog naroda. Ta se koncepcija pokazala prikladnom još i za poticanje u stvaranju književnih normi koje su zahtijevale velike napore, čak i onda kad su svi koji su se razumjeli u to dobro znali da zlatno doba — osim kod Čeha, Poljaka i Hrvata — nije ni postojalo.¹¹

Nije nam zadatak da ispitujemo što je u srednjem vijeku prethodilo nacionalnoj ideologiji, ali ne možemo zapostaviti činjenicu da su značaj razvijanja jezika, ljepotu materinjeg jezika i njegova dobra svojstva još u doba feudalizma uočili oni slavenski intelektualci kojih se narodi još nisu mogli pohvaliti književnim jezikom i većinom su imali samo sakralnu književnost.¹²

Ova rana spoznaja značaja jezika utirala je put prema modernoj nacionalnoj ideologiji. Često su i razlozi bili građanskog karaktera te se ovaj činitelj nacionalnog idejnog sistema nije ni trebao ispuniti buržoaskim sadržajem kao u slučaju ranije spomenutih feudalnih privilegija. Ono što razlikuje jezično-nacionalnu spoznaju od sličnih istupa u srednjem vijeku jest velika raširenost spoznaje koja se može uočiti u krugu nacionalno orijentirane inteligencije — nasuprot tome su pojedinačne pojave u doba feudalizma.

Od početka dvadesetih godina jezik je dospio pod unakrsnu vatru oštih suprotnosti, naročito u onim austrijskim pokrajinama koje su nastanjivali slavenski narodi, ali i u ostalim slavenskim područjima gdje je jezik suprotstavljan germanizaciji, mađarizaciji, rusifikaciji, polonizaciji, grciziranju. Češka, slovačka, slovenska, hrvatska, srpska, ukrajinska, poljska i bugarska apologija materinjeg jezika nastojala je prije svega dokazati raznolikost, bogatstvo i prikladnost tih jezika za upotrebu u javnom životu. Ta je apologija predstavljala sastavni dio nacionalnih ideologija.¹³

Takvo nacionalno poimanje koje stavlja u prvi plan jezik i koje se temelji na pojmu etnikuma, bilo je karakteristično za njemačku koncepciju. Shvaćanja Schlözera i Herdera izražavala su težnju za jedinstvom germanstva koje se rasulo po cijelom nizu država. To nacionalno shvaćanje našlo je pogodno tlo

¹¹ Ovo pitanje stoji u središtu razmatranja u spomenutoj doktorskoj disertaciji E. Niederhausera.

¹² O tome možemo naći mnogo podataka u spomenutom djelu Tibenskog, 24—173.

¹³ E. Arató, A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1848, Budapest 1960, I. sv. 229—235, II. sv. 75—97, 113—128.

u slavenskim preporodnim pokretima, prije svega u onim koji nisu raspolažali povlasticama koje su sadržavale određene klice državnosti. Osim njih nacionalna je ideologija privlačila i one slavenske narode koji su prirodno iskoristili i feudalne povlastice. O nacionalnom shvaćanju koje se stvaralo iz ta dva izvora govorit ćemo još kasnije.

Schlözer je smatrao vrlo važnim upoznavanje povijesti pojedinih naroda i razlikovao je povijest naroda od povijesti države. Slavenske nacionalne ideologije bile su, prirodno, vrlo osjetljive na tu razliku koja je kod Herdera još jače izražena. Schlözer je inače Slavene smatrao velikim prastarim narodom, njihovu povijest i jezik proučavao je s velikim simpatijama. »Slavenska povijest je vrlo stara — pisao je među ostalim — počinje već u 5. stoljeću i traje bez prekida do današnjih dana, u vezi je s povijesti Evrope i Azije i prema današnjem državnom uređenju predstavlja vrlo zanimljiv dio povijesti Sjevera. Osim Arapa koji su nekoć vladali od Malake do Lisabona, na cijeloj kugli zemaljskoj ne znam za narod koji se raširio na tako golemom prostoru jezikom, vlašću i posjedima kao Slaveni. Od Dubrovnika na Jadranskom moru pa do Sjevernog ledenog mora, do Kamčatke na istoku već blizu Japana te prema zapadu sve do Istočnog mora svuda se mogu naći Slaveni koji jednim dijelom vladaju, a dijelom su potčinjeni drugim narodima«. Schlözer se nije samo oduševljavao Slavenima nego je mnogo učinio za razvijanje njihove povijesti i jezika. Izradio je, među ostalim, sistematizaciju slavenskih jezika koja je doduše u mnogim postavkama pogrešna, ali ipak ima znanstveno značenje jer je utjecaj tog djela na slavensku lingvistiku bio vrlo velik.¹⁴

Herderov je utjecaj bio još veći, ali ne na nauku već na činioce jezično-nacionalnih pokreta. On se oduševljavao Slavenima i svojim je simpatijama bio još više naklonjen Slavenima nego Schlözer. Herder je objavio poziv za sakupljanje pjesama slavenskih naroda i izložio misao da se u pjesmama može otkriti duša naroda. Sam je izdao jednu slavnu zbirku narodnih pjesama koja, istina, nije sadržavala slavenske narodne pjesme, ali je ipak imala velik odjek među slavenskim narodima. Ta je knjiga imala određen utjecaj i na početak sakupljanja narodnih pjesama u Istočnoj Evropi. Herder je u jednom drugom djelu (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*) sa simpatijom i razumijevanjem pisao o Slavenima. On smatra da Slavenima predstoji svijetla budućnost jer imaju izvanredna svojstva. Njihove su zasluge što su obradili mnoga područja koja su drugi narodi napustili i tako ih učinili pogodnim za stanovanje. Slaveni su marljivi, miroljubivi i humanost im je donijela nesreću, na Zapadu su ih potčinili Nijemci, a na Istoku Mongoli. Herder je izrazio i nadu da će se u Slavenima probuditi ratnički duh i da će izboriti slobodu.

Nije stoga čudo da je ta simpatična slika, koja nije uvijek i u svemu stvarna, naišla na velik odjek među Slavenima i jačala u njima nacionalnu svijest i nacionalni ponos. Slaveni su istim oduševljenjem preuzeli i jednu drugu

¹⁴ A. L. Schlözer, *Allgemeine nordische Geschichte...* Halle 1771, 221—222, 323—334; E. Winter-L. Richter, *August Ludwig v. Schlözer und Russland*, Berlin 1961; J. Tibenský, *Schlözers Bedeutung für die in der Slowakei im 18. Jahrhundert herrschenden Ansichten über Slawen. Lomonosov-Schlözer-Pallas*, Berlin 1962, 228—244; A. Lauch, *August Ludwig von Schlözer — ein Wegbereiter der Slawistik vor Josef Dobrovský*, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt Universität zu Berlin*, Ges. Sprachw. R. XVII. (1968), broj 2, 275—282.

Herderovu postavku, prema kojoj je država umjetna tvorevina, a čovječanstvo se organizira u nacije, te je to prirodna društvena forma, a ne država. Herder je dakle nacionalno povezivanje smatrao prirodnim, a državno umjetnim. Ovako je pisao: »Priroda stvara porodice, najprirodniju državu sačinjavat će samo jedan narod s jednim nacionalnim obilježjem. Ta će se država održati vjekovima, te ako se vladar koji je potekao iz tih redova brine o njoj, ona će se razvijati najprirodnijim putem jer je nacija isto tako prirodna biljka kao i porodica, samo što ima više grana. Ciljevima vladâ ne može biti ništa tako suprotno kao umjetno povećanje države i divlje miješanje plemena i naroda pod jednim žezlom.« Herder je nastojao dokazati primjerima iz povijesti da će se umjetno stvorene državne tvorevine raspasti i u nacionalnim će se državama utjeloviti ideja humanizma.¹⁵ Očito je da su se te postavke protiv mnogo nacionalnih država, odnosno osude osvajača svidjele potlačenim slavenskim narodima.

Tako je zatim i među slavenskim narodima prevladavala ideja o prirodnom pravu koje je smatralo narod nezavisnim od države i često kao najvažnije obilježje narodnosti uzimalo jezik, a ne državnu samostalnost. Prema tom shvaćanju nije opravdano ravnopravnost naroda uvjetovati državnom samostalnošću već samim postojanjem naroda.

Drugo nacionalno shvaćanje, koje je također poteklo sa Zapada, jest ono francusko koje ne smatra glavnim obilježjem jezik, odnosno etnike, već područje, odnosno državu. U tom slučaju narod nije bio predstavljen jezikom već državom. Tome je pridonijelo i povijesno obilježje, prošlost, koju su poistovetili sa samostalnom državnošću i ustavom (privilegijama) što je uhvatilo korijene još u feudalizmu (a u naše doba se ispunilo građanskim sadržajem. Tu su ideologiju usvojili Poljaci, Hrvati i, naravno, Mađari koji na platformi ove nacionalne ideologije nisu prihvatili slavenske narode koji su živjeli na području Mađarske kao nacije (osim Hrvata) i odricali su im pravo na nacionalnu ravnopravnost.

Nacionalno shvaćanje koje se osnivalo na teritorijalnom i povijesnom pravu bila je osnova koncepcije o jedinstvenom ugarskom narodu prema kojoj su Slovaci i Srbi u biti Ugri koji govore slovački odnosno srpski. (Ovo se odnosilo i na druge neslavenske narode u Ugarskoj i u Erdelju). »Nacija je historijska činjenica — pisalo je u listu Pesti Hirlep 1842. g. — koju ne čini isključivo jezik. Da bi neki narod imao narodnost, potrebno je da ima zajednički ustav, zajedničke osjećaje i interese, te da napredak i razvoj bude zajednička potreba. Potrebno je i da nas poveže sjećanje na jedno zajednički proživljeno veliko razdoblje.« »Ali kuda god pogledamo po Mađarskoj nigdje ne vidimo osnov za naciju Tota (Slavena) ... jer stvarno, stvarno vam kažem, još nikad ni u snu nije postojala nacija Tota ... Netko tko bi u Ugarskoj htio stvoriti samostalnu naciju različitu od mađarske, naciju koja nema nikakve povijesti, pozitivnosti,

¹⁵ J. G. Herder, *Stimmen der Völker* (»Volkslieder«). Herausgegeben und mit Anmerkungen begleitet von Dr. Vollheim da Fonseca. Herder's Werke, nach den besten Quellen revidierte Ausgabe 5. dio, Berlin bez godine; Isti autor, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, I—II. sv. Mit einer Einleitung von Heinrich Luden, Leipzig 1828, 3. izdanje. O slavenskim narodima: II. sv. str. 287—290, K. Bittner, *Herders Geschichts-Philosophie und die Slaven*, Reichenberg 1929; W. Gesemann, *Herders Russia, Journal of the History of Ideas*, broj 3, 424—434.

u dosadašnjem toku događaja nepostojeću, naciju koja nikada nije ni postojala, čini isto što i onaj koji bi htio preokrenuti historijski red.«¹⁶

Očito je da prihvaćanje njemačke etničke koncepcije znači prirodnu obranu od pojma nacije koji stavlja u prvi plan područje i povijest. Međutim, francusku koncepciju nisu odbacili ni oni slavenski narodi — što iz gornjeg slijedi — koji su imali određene privilegije, čak ni Slovaci koji takve povlastice nisu imali. On su stvorili neke historijske konstrukcije, spominjali su veće privilegije i smatrali su da je potrebno njihovo obnavljanje. Nisu mogli dakle pustiti neiskorišteno to oruđe koje je vladajuća nacija protiv njih upotrebljavala. Nisu se suprotstavljali samo jednom suštinski drugačijom ideologijom već su se branili i pomoću spomenute koncepcije. Ako nisu imali privilegija, iskonstruirali su sebi takve privilegije i njihov nedostatak nadoknađivali fiktivnim povlasticama za koje su smatrali da potječu još iz feudalizma — budući da su i postojeće potjecale iz srednjeg vijeka.¹⁷

Ukratko moramo upozoriti na to da je i mađarsko srednje plemstvo podjednako upotrebljavalo u svojoj borbi te dvije različite nacionalne koncepcije, samo za razliku od Slavena ta je borba bila usmjerena na dvije strane. U borbi s Austrijom upotrebljavali su obje i etničku i teritorijalno-povijesnu kao obrazloženje proširenja plemićkog ustava. Za protutežu nacionalnim pokretima razradili su ovu drugu koncepciju: teritorijalno-povijesnu. Potpuno je analogno i stvaranje poljske ideologije na tim izvorima. Razlika je jedino u tome što je francuska i njemačka koncepcija, zbog podijeljenosti poljske države, primjenjena protiv triju velikih sila koje su je podijelile, a francuska za neutralizaciju ukrajinske i litvanske ideologije, koja je bila mnogo slabije izražena nego u Ugarskoj, zbog malobrojnosti i slabije razvijene svijesti kod tih narodnosti.¹⁸

Djelomična sličnost može se uočiti i kod Čeha, ali su se kod njih te dvije koncepcije više razdvojile, liberalno građanstvo je prihvatilo etničku, a češko plemstvo teritorijalno-povijesnu koncepciju. Ovo drugo predstavljalo je svojevrstan plemićki patriotizam koji je izrastao u uvjetima Austrijskog carstva. Poznato je da je poslije Bijele Gore češko plemstvo propalo, emigriralo ili se germaniziralo. Austrijska apsolutistička monarhija koja je ograničavala feudalne privilegije države probudila je otpor u dijelu češkog plemstva. To je plemstvo istupilo protiv centralističkih namjera jer ga je prosvijećeni apsolutizam sputavao u izrabljivanju sela.

Njihov stav prema mjerama Josipa II bio je sličan dobro poznatom stavu ugarskog plemstva. Zbog toga je ta grupa plemića sve više branila privilegije češkog feudalnog kraljevstva od raznih mjera Beča i trudila se da ponovo uspostavi nadležnost češkog zemaljskog sabora. Češki zemaljski sabor je poslije Napoleonovih ratova imao uglavnom samo formalna prava, a ne stvarnu vlast i utjecaj. Za tu teritorijalno vezanu ideologiju, koja je pomagala političku bor-

¹⁶ A. B., Visszapillantás a szláv mozgalmakra, *Pesti Hirlap* 26. lipnja 1842.

¹⁷ Tibenský, Chvály a obrany, 45, 51, 75, 93.

¹⁸ E. Arató, Der ungarische Nationalismus und die nichtungarischen Völker (1780—1825), *Annales... Sectio Historica* VIII, Budapest 1966, 101—103; Intés a magyarországi népekhez. Hasznos Mulatságok 1825 (1), 353—356; Istorija Ukrainskoj SSR, Kijev 1969, I. sv., 393—418; D. Dorošenko, Naris istorii Ukraini, Warszawa 1933, II. sv. 259—301; J. Ochmański, Historia Litwy, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, 151—173.

bu opozicionog plemstva, karakteristične su riječi grofa B. Deyma 1845: »mi smo jedan narod, nismo ni Slaveni, ni Česi, ni Nijemci, već Bohemi.«

Istovremeno je ovo tipično plemićko držanje imalo i više dodirnih točaka s modernim jezičnim pokretom, češkom nacionalnom ideologijom. Naime, jedan je dio češkog plemstva moralno i materijalno pomagao znanstvena istraživanja u području povijesti i ostalih znanosti vezanih uz državu, s ciljem da rezultate tih istraživanja iskoristi za opravdavanje svojih feudalnih privilegija. Taj dio se također suprotstavljao germanizaciji prije svega zato jer je smatrao da je češki jezik izraz društveno-pravne posebnosti. Upravo su zbog toga češki buditelji, koji, naravno, nisu bili ravnodušni prema želji češke krune sa samostalnošću, mnogo očekivali od češkog plemstva i visoko su cijenili pomoć i »nacionalni« duh plemstva te su s njim sklopili savez.¹⁹

Kod Hrvata se također opaža ta posebnost. Tamo je ilirizam spojio, u tridesetim i četrdesetim godinama, moderni građanski pokret s pokretom plemstva kao i etničku i teritorijalnu nacionalnu koncepciju.²⁰

Na temelju izloženog možemo zaključiti da bez obzira na to što su neki pokreti prihvatili obje koncepcije, ipak im je jedna više odgovarala zbog karaktera ciljeva i specifičnosti svakog pokreta. Mađarima je više odgovarala francuska koncepcija jer je naciju izjednačila s državom. U Francuskoj koja je nacionalno homogena ta je ideologija prirodni odraz građansko-nacionalnog razvitka. Iako je taj uzor odgovarao ciljevima mađarskog nacionalnog pokreta u Ugarskoj, koji su uključivali i stapanje s nemađarskim narodima, ne smijemo zaboraviti da nacionalna ideja nije bila plod samo posuđene ideologije već i razvitka u mađarskim prilikama, ali nije predstavljao kao u Francuskoj odraz građanskog razvitka već obratno — predstavljao je ostatke feudalizma i želju za određenim produžavanjem tog odnosa. To se odnosi i na slične teritorijalno-povijesne koncepcije kod Slavena (Poljaci, Česi, Hrvati). Ako su se te plemićke privilegije ipak ispunile građanskim sadržajem (što se najmanje primjećuje kod Čeha), ne smijemo zaboraviti da je moderna građanska, nacionalna ideja prije bila ona etničko-jezična nego teritorijalno-povijesna.

Kod Slovaka su se dvije koncepcije također razgraničile: kod katolika je više dolazila do izražaja i postepeno se punila građanskim sadržajem teritorijalno-povijesna (J. B. Magin, S. Timon, J. Papánek, J. Sklenár, J. Fándly), a kod protestanata Herderova etnička (J. Hrdlička, J. Palkovič, B. Tablic, J. Kollár, S. Hojč, L. Šuhajda, te L'. Štúr i drugovi). Protestanti su naime studirali na njemačkim sveučilištima te je utjecaj Herdera i Schläzera na njihov misao svijet bio neposredniji. Na nacionalno shvaćanje druge katoličke generacije (M. Hamuljak i njegov krug u Budimu) njemačka romantika je slično djelovala i kod protestanata. Između ostalog i to idejno zbližavanje značilo je težnju za

¹⁹ T. G. Masaryk, Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození (1845), 3. izdanje, Praha 1969, 108—109; A. Denis, Čechy po Bílé Hoře, Praha 1911, I. sv., 3. knjiga 202—208, 213—225; II sv., 1. knjiga 125—130, 155—156, 228—237, 244—256; Přehled československých dějin do roku 1848, I sv., 620—622.

²⁰ E. Arató, A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1848, I sv., 206—217, II sv., 73—97.

izjednačenjem koje je od dvadesetih godina uzimalo sve većeg maha u vidu unutrašnje nacionalne integracije.²¹ No, o tome će još biti govora.

Već smo više puta spominjali utjecaj Herdera i Schläzera a sada ćemo na primjeru dvaju slavenskih naroda, slovačkog i hrvatskog, pokazati utjecaj njemačke nacionalne ideje.

Slovačka protestantska inteligencija inspirirana njemačkom romantikom formulirala je nacionalnu koncepciju karakterističnu za Slavene. Palkovičev tekst napisan još 1794. a objavljen tek 1817. u listu Týdenník u Bratislavi, svjedoči poput Herdera da je jezik, kao produkt vjekovnog razvoja, društvena pojava i osnov nacionalne misli i samog nacionalnog bitka. »Narod čiji jezik propada — pisao je — gubi slavu, sjećanje, nestaje kao zajednica i narodnost i izbrisat će se iz reda samostalnih zemaljskih naroda«. Također se pozivao na Herdera kada je naglašavo: Samo se na materinjem jeziku može stvoriti jedno homersko, pindarsko ili arhilohovsko djelo, a bijeda će stići onaj narod čija se inteligencija stidi upotrebljavati svoj materinji jezik.²² Kollárova nacionalna ideja — također inspirirana Herderom — stajala je u tijesnoj vezi sa slavenskom ideologijom: on je postavio u prvi plan slavenstvo kao momenat nezavisan od države, od posjeda, dakle nezavisan od područja. Govorio je o velikoj, snažnoj, jedinstvenoj slavenskoj naciji, koja je među evropskim narodima naj snažnija i najrasprostranjenija. U petnaest država, s malim odstupanjima govori se gotovo istim jedinstvenim slavenskim jezikom. Definicija naroda potpuno je odgovarala tom stajalištu: »Riječ narod izražava zajednicu onih pojedinaca koje povezuje jedan jezik, isti moral i običaji.« Građanski sadržaj dokazuje i to da Kollár ovu definiciju podjednako primjenjuje i na narode starog vijeka (egipatski, grčki, rimski, židovski) i na narode — kako piše — »naših dana« (njemački, engleski, talijanski, turski itd.).

Suprotstavljanje domovine i narodnosti, teritorija i porijekla kod Kollára predstavlja prije svega presađivanje Herderovih ideja. Ta je koncepcija tokom 19. stoljeća bila sastavni dio nacionalne ideologije Slavena na teritoriju ugarske (ne samo Slovaka) i frapantno je istakla etnički obilježenu slavensku nacionalnu ideologiju, nasuprot shvaćanju o jedinstvenoj ugarskoj političkoj naciji. »Što treba pametan čovjek više voljeti, zemlju ili narod, domovinu ili naciju? Domovinu možemo lako naći, ako smo je i izgubili, ali naciju i jezik nikad, nigdje; domovina je sama po sebi pusta zemlja, strana stvar, nema ljudskog obilježja; nacija je naša krv, život naš, duh i naš vlastiti bitak. Ljubav prema domovini je iskonsko, slijepo prirodno osjećanje: ljubav prema narodu i narodnosti je više stvar razuma i obrazovanja.«²³

Kollár je između ostalog bio i posrednik između Herdera i ostalih Slavena, posebno Hrvata. Kasnije je, međutim, bio vrlo velik Herderov utjecaj na ilirizam, bez obzira na Kollára. Još prije pojave ilirizma može se naći Herderovo

²¹ Tibenský, Chvály a obrany, 73—92, 96—97, 109—121, 131—140, 148—150, 176—180, 214—250, 316—380; J. Butvin, Slovenské národno-zjednocovacie hnutie (1780—1848). K otázke formovania novodobého buržoázneho národa. Bratislava 1965, 21—100; A. Maťovčík, Martin Hamuljak, Bratislava 1971, 114—187.

²² M. Vyvíjalová, Juraj Palkovič (1769—1850). Kapitoly k ideovému formovaníu osobnosti a pôsobeníu v národnom hnutí. Bratislava 1968, 90—91.

²³ Tibenský, Chvály a obrany, 186; J. Kollár, O literárnej vzájomnosti. Bratislava 1954, str. 127.

učenje o jeziku u djelu I. Derkosa pod naslovom »Genius Patriae« objavljenom 1832. godine. Kasnije je Danica, književni list ilirskog pokreta, u više navrata objavila odlomak iz Herderovih djela, ili se pozivala na njegovu nacionalnu koncepciju. Ljudevit Gaj u u svom članku o nacionalnom shvaćanju, objavljenom 1835. (br. 17—21) također u *Danici*, isto tako slijedi Herdera. Gaj naglašava da Slaveni tvore prastari narod i da se njihova pitomost, ljupkost i dobroćudnost odražava u slavenskom jeziku koji spada u najznačajnije jezike Evrope. U jeziku dolaze do izražaja prije svega svojstva naroda, njihovi životni uvjeti i način života. Duh i jezik čine ne samo nerazdvojnomo cjelinu već se taj duh javlja u jeziku i predstavlja jedini prirodni oblik nacionalne ideje. Materinji jezik treba voljeti — govoru je — a strani jezik treba poštivati. Vrlo je opasno, međutim, slijepo voljeti strani jezik, a narod koji izgubi materinji jezik spreman je za roba.

Danica je objavila i Herderovo stajalište prema Slavenima te Kollárovu interpretaciju Schlözerovih i Herderovih vrlo povoljnih izjava o Slavenima. Ta su dva učenjaka poticala svojim stavovima o Slavenima slavensku komponentu nacionalnih ideologija, a uočljiv je i utjecaj Herderova suprotstavljanja prirodnog prava shvaćanjima o državi i povijesnom pravu.²⁴ Iako je slavenska misao igrala veliku ulogu u svijetu nacionalnih ideja pojedinih slavenskih naroda, a prirodno pravo dobilo veliku važnost i pored zapostavljanja državnih okvira, ipak je mnogonacionalna država, kao domovina bila prisutna u nacionalnoj svijesti i ideologiji Slavena na teritoriju Austrije i Ugarske, koja sadrži ideju o povijesnom pravu.

Takav patriotizam Slavena na teritoriju Ugarske nazivamo hungarizam. Ovu pojavu koja je bila najizrazitija kod Slovaka, koji nisu imali privilegija i živjeli su unutar ugarskih županija bez autonomije, vrlo je dobro poznavala građanska nauka o društvu. Mađarski buržoaski historičari nastojali su tu svijest, koja je bila vezana za povijesnu Ugarsku i postojala već u srednjem vijeku, iskoristiti za opravdavanje fiktivnih dobrih strana mađarske nacionalne politike. Slovačka građanska nauka je i pored svoje nacionalističke obojenosti ispravno isticala — što možemo naći u pojedinim slovačkim svjedočanstvima — da treba strogo lučiti pojam Ugarske od pojma mađarske nacije. To znači da su suvremenici etničku nacionalnu koncepciju povezali s ljubavlju prema mnogonacionalnoj domovini. Ova povezanost bila je svojstvena slovačkoj nacionalnoj ideologiji i u doba zaoštavanja mađarsko-slovačkih nacionalnih suprotnosti u četrdesetim godinama (do 1848). Hungaro-patriotizam možemo naći i u hrvatskoj nacionalnoj ideologiji te kod onih Srba koji su živjeli rasuti po raznim gradovima Mađarske, pogotovu onim uz Dunav. Ukrajinci, koji su živjeli u sjeveroistočnim županijama i kod kojih se još u početku 19. stoljeća jedva zamjećivao nacionalni pokret, također su bili hungari, ali je ova svijest kod njih bila više izraz srednjovjekovnog feudalnog patriotizma.²⁵

²⁴ N. Ivanišin, J. G. Herder i ilirizam. *Radovi. Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti*. 1960—1961, broj 1. Zadar 1963, 196—225.

²⁵ A. A. Baník, Ján Baltazár Magin a jeho politická, národná a kulturná obrana Slovákov roku 1728, Trnava 1936, I—II sv; [S. Hojč], *Domoljub Horvátovič*, Sollen wir Magyaren werden. Karlstadt 1833; M. L. Šuhajda, *Der Magyarismus in Ungarn, in rechtlicher, geschichtlicher und sprachlicher Hinsicht, mit Berichtigung der Vorurtheile, aus denen seine Anmassungen entspringen*. Leipzig

Gdje je uzrok tome što se u drugim mnogonacionalnim državama (osim Austrije) nije pojavio patriotizam sličan hungarizmu? Slaveni u Ugarskoj bili su starosjedoci ovih krajeva i živjeli su tu već u vrijeme prodora Mađara. Ova autohtonost duboko se usjekla u njihovu svijest još kroz srednji vijek i ostala sastavni dio nacionalne ideologije i u doba modernog građanskog razvoja. Dakle, većina Slavena živjela je u ovim državnim okvirima od samog osnutka mađarske države. Sličan položaj u mnogonacionalnim državama nijedan narod nije imao. Ostale države su se mnogo kasnije formirale, odnosno kasnije su postale mnogonacionalne, uglavnom osvajanjima. Prirodno je da se takav osjećaj nije mogao razviti u Pruskoj jer su poljska područja priključena tek potkraj 18. stoljeća. Za turskog, azijskofeudalnog, despotskog uređenja također je nezamislivo stvaranje takvog patriotizma u misaonom svijetu Slavena koji su prije imali svoje samostalne srednjovjekovne države (Srbi, Bugari). Brutalna carska politika prema narodnostima i relativno kasno priključenje nekih slavenskih naroda (ukrajinskog, bjeloruskog, poljskog) utjecalo je na stvaranje ideje o samostalnosti što ujedno objašnjava nedostatak ruskog patriotizma. U Austriji su pak posebne prilike (većina slavenskog stanovništva, strah od njemačkog jedinstva) uvjetovale posebni oblik slavenskog udruživanja, austroslavizam, koji se osnivao u određenoj mjeri i na državnom patriotizmu pogotovu kod Čeha i Slovenaca. Ta se pojava očigledno razlikuje od herderovskih shvaćanja i pokazuje odlučujući utjecaj prethodnih povijesnih događaja. Nacionalna ideologija je i inače bila eklektička, u njoj se miješala koncepcija prirodnog i povijesnog prava, ukazujući na zaostalost Istočne Evrope i na činjenicu da početak 19. stoljeća predstavlja jedno prijelazno razdoblje.

Herderovske ideje i duhovni svijet njemačke romantike odražavali su se u općem shvaćanju da treba opisati slavnu prošlost u literaturi i povijesti, te je nerijetko krivotvorenje epova, junačkih pjesama i kronika smatrano također dijelom nacionalne ideologije. Očito je da pokret koji se bori za nacionalnu ravnopravnost, često s jakim protivnicima, stoji nasuprot vladajućoj naciji u mnogonacionalnoj državi i nastoji svoju slabost zaboraviti pozivajući se na stvarnu ili izmišljenu slavu u prošlosti. Ovako se stvaraju razne apologije, povijesna shvaćanja i konstrukcije, koje ako se i ne mogu znanstveno dokazati ipak igraju važnu ulogu u buđenju nacionalne svijesti. Slavna prošlost najviše je dolazila do izražaja u isticanju autohtonosti, kod Slovaka u velikomoravskoj tradiciji, kod Čeha u proučavanju husitizma i značajnih razdoblja češkog kraljevstva (Karlo IV, J. Poděbrad i dr.), u otkrivanju stvaranja hrvatske države, u prikazivanju povijesti mnogonacionalne poljske države, u proučavanju ruskog apsolutizma i državne vlasti, kod Ukrajinaca u isticanju razdoblja slobode i samostalnosti Kozaka, te u prizivanju srpskog i bugarskog carstva za primjer.²⁶

Autohtonost Slavena u Ugarskoj upravo je proistekla iz hungaro-patriotizma i bila je osnovni činilac historijski orijentirane nacionalne ideje. Taj patriotizam isticao je u doba nacionalnih suprotstavljanja potrebu emancipacije, a

1834; E. Štúr, *Starý i nový věk Slováků*, str. 184. (izdao J. Jirásek), Bratislava 1935; D. Rapaňt, *Vývin slovenského národného povedomia. Historický sborník*, 1947, 1—16; L. Vukotinić, *Hungarico-Croatia, Ilirske narodne novine* 1842, broj 54; D. Rako vac, *Mali katekizam za velike ljude*, Zagreb 1842; J. Perényi, *Iz istorii zakarpatskih Ukraincev (1849—1914)*, Budapest 1957, 3—21.

²⁶ E. Arató, *Kelet-Európa története a 19. század első felében*, 186—199.

rodoljublje je mogao zamisliti samo u slučaju ravnopravnosti naroda u Ugarskoj. U skladu s tim Slaveni u Ugarskoj, pogotovu Slovaci i Hrvati, smatrali, suprotno stajalištu mađarskih plemića u kojem se tvrdilo da su Mađari potčinili Slavene u vrijeme svog naseljavanja, da su slavenski starosjedioci dobrovoljno prihvatili Mađare. Nasuprot mađarskoj teoriji o potčinjavanju koja je nastojala opravdati mađarsku državnost i prava koja iz nje slijede, Slaveni su postavljali teoriju o savezništvu, koja je isticala ravnopravnost i zajednički život na temelju uzajamnog ugovora između Mađara i Slavena. Porastom nacionalnih suprotnosti ova teorija o savezništvu nadopunjena je još jednim momentom. Mađare nitko nije zvao na ovaj teritorij, a Slavenima je pripala značajna civilizacijska uloga, ali slavu za sve što su oni učinili ubrali su Mađari.²⁷

Romantični pogled na slavnu prošlost predstavljao je poticaj za stvaranje nacionalnog ponosa ispunjenog snažnim osjećajima. Iako početke tog osjećanja možemo naći još u srednjovjekovnoj ideologiji, njegovo širenje je već tipično građanska pojava. U tu kategoriju spada i isticanje nacionalnih karakteristika, prije svega pozitivnih crta, što upućuje na Herderov utjecaj. Ovo isticanje čini dio etničke nacionalne koncepcije i stoji u tijesnoj vezi s prošlošću: nacionalna obilježja mogu se proučavati prije svega u povijesti, a dobro povijesno djelo pokazuje karakter naroda, daje njegovu sliku i pomaže da se narod sačuva od pogrešnih postupaka.

Sve jači osjećaji upravljaju mislima naroda te on vidi vječne protivnike i prijatelje. Još od početaka narodi stoje jedan drugom nasuprot, u svakom razdoblju nacionalne suprotnosti određuju prošlost koju nacionalna ideologija gleda uvijek kroz prizmu svog vremena i tako je interpretira. Vječni protivnici Slavena bili su Mađari i Nijemci. U tijesnoj je vezi s tim i romantična ideja o slobodi koja dobiva svoje mjesto u ideologiji pod utjecajem evropskog liberalizma. Ova ideja o slobodi pojedinca nadopunjuje se u nacionalnim ideologijama ujedinjavanjem naroda, njegovom kolektivizacijom. Pokreti se nisu zadovoljavali pojedinačnim slobodama već su isticali da sloboda pripada cijelom narodu.²⁸

Nacionalna misao sve je više ispunjena osjećajima i u vezi s tom pojavom vrlo je čest optimizam u pogledu jezika i budućnosti naroda. S ovim povjerenjem u budućnost isprepliće se osjećanjima protkana misao da je odnarođivanje protuprirodno nasilje i najveći grijeh. Govoreći o zakonitostima i problemima asimilacije već smo dotakli ovo pitanje i istakli s kakvima su prezirom gledali svjesni elementi nacionalnih pokreta na one koji su bili zahvaćeni asimilacijom.

U te misaone tokove spada i ideja o požrtvovnom rodoljublju koje se iskazuje djelima. Prema toj ideji svi oblici ispoljavanja života, podrazumijevajući i sam život pojedinca, podređeni su interesima naroda. Ovo prihvaćanje žrtve

²⁷ Tibenský, Chvály a obrany, str. 98—100; B. Šulek, Izabrani članci (za štampu pripremili R. Maixner-I. Esih), Zagreb 1952; V. Bogdanov, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848—1849, Prilog historiji naše četrdesetosme, Zagreb 1949, 73—97; J. Šidak, O uredniku i značenju ilirskog »Branislava« (1844—45), *Historijski zbornik* 1961, str. 75—87; Isti, Još jednom o ilirskom »Branislavu«, *Historijski zbornik* 1964, str. 385—392.

²⁸ J. Hrdlička, *Národ slovenský. Staré noviný literarného umení. Banská Bystrica 1785—1786, 721—741; E. Niederhauser, A nemzeti megújulási mozgalom Kelet-Európában, 555—556, 765—766.*

osnov je nacionalne ideologije koju je razvio Štúr, vođa slovačkog nacionalnog pokreta. Duh osigurava čovjeku i narodu slobodu, sve raspoložive snage treba staviti u službu duha: sve interese pojedinca i naroda, sve strasti i sve potrebe. Sloboda i osjećanje se potpuno stapaju kod Štúra koji je Hegelov sljedbenik. On smatra da je pogrešno mišljenje da je čovjek prvotno slobodan, a da stupanjem u društvo mora ograničiti svoje slobode. Prirodna sloboda nije drugo nego nagonska pojava, a kod bića koje ne misli i nije sloboda već samovolja. Slobodan je samo razuman čovjek odnosno narod, onaj koji je sposoban svoje htijenje podrediti višim ciljevima cjeline. To se odnosi i na književnost: slovački pisci, tvrdio je Štúr, a to su i drugi predstavnici slavenskih nacionalnih književnosti prihvatili neovisno o njemu moraju biti zavjetovani pisci koji ne mogu sebi dopustiti tu raskoš da pjesništvo smatraju igrom. Pjesnici moraju svoj misaoni svijet potisnuti u drugi plan i žrtvovati se za interese svog naroda. U vezi s tim pojedinac treba za uzvišene rodoljubne ciljeve žrtvovati svoju osobnu sreću i mora živjeti za svoj narod.²⁹

Ništa nije prirodnije od toga da požrtvovalni zagovornici rodoljublja vanredno oštro osuđuju nazovirodoljube i one što fraziraju o patriotizmu. Nema proturječnosti u tome da ljudi koji čine značajna djela za svoj narod, koji se za nj žrtvuju, osuđuju i oponašanje stranog. To je osjećanje, često vezano uz porugu, bilo svojstvo slavenskih ideologija.

Oni narodi koji znaju podnijeti žrtve, imaju važnu ulogu: oni su pozvani da rade među narodima u interesu čovječanstva. Poljska je nacionalna ideologija s uvjerenjem tvrdila da je Poljska pozvana da otkupi svijet svojim patnjama. Ovo mesijansko shvaćanje može se bez dvoumljenja objasniti razbijanjem Poljske što je uslijedilo upravo početkom razvijanja nacionalnog shvaćanja. Vjerski momenti zauzimaju važno mjesto u poljskom shvaćanju o misiji.

Poljska će biti država budućeg božanskog kraljevstva — smatrao je I. Hoene Wronski »Svanut će razdoblje sretnog duha«. Ovo razdoblje karakterizirat će bratstvo među narodima koje će ostvariti Poljaci. Njihov je zadatak da izbore slobodu Slavenima i cijelom Čovječanstvu. Ovo učenje imalo je velik utjecaj i na Mickiewicza. On je opjevao Poljsku kao razapetog Krista i opisao je, u stilu Starog zavjeta i proroka, misiju svoje domovine da bude svijest i duh čovječanstva u vrijeme kada svijet tone u materijalizam. Ova koncepcija je djelomično u suprotnosti u Wronskievom, ali uzalud je i tražiti racionalno u toj konstrukciji. Ako Bog primi u svoju milost ovaj svijet, što će biti rezultat poljskih zasluga, — isticao je Mickiewicz — njegova će domovina naučiti čovječanstvo, humanosti, ljubavi, miru i praštanju.³⁰

U rodstvu s poljskim mesijanizmom bila je i borba ruskih ustanika protiv carizma, ali nije sadržavala niti nacionalne niti vjerske elemente. Smatrali su da se bore u interesu Evrope jer despotizam podjednako ugrožava sve napredne

²⁹ E. Várossová, Svetonázor Lutovíta Štúra a jeho vplyv na ideologické formovanie slovenského národa. Kapitoly z dejín slovenskej filozofie, Bratislava 1957, str. 184—187.

³⁰ Z. Klarnierówna, Slowianofilstwo w literaturze polskiej lat 1800—1848, Warszawa 1926, str. 100, 121—124, 241—242, 259—260, 263—264; V. Žáček, Čechové a Poláci roku 1848. Studie k novodobým politickým stykům česko-polským, Praha 1947, I sv., str. 58, 64; A. Mickiewicz, Do matki polki. Wiersz pisany w roku 1830, Dziela, Warszawa 1949, I sv., str. 251—252.

pokrete u tom dijelu svijeta. Iz toga je iznikla iskreno oduševljena ideja koja je isticala interese čovječanstva i revolucionarno vladanje. Viziju o interesima čovječanstva podjednako je budio relativno jaki tiranin carizam i slabost demokrate, odnosno otkriće da režim, ne uzimajući u obzir nacionalne razlike, podjednako ponizuje i zlostavlja i Ruse i ostale narode.³¹

Slavenofili su imali o tome potpuno suprotno shvaćanje. Misiju Rusije povezivali su s vjerovanjem da će harmonija među seljacima i veleposjednicima, duhovno jedinstvo i mir donijeti cijeloj Evropi smirenje. Carska Rusija će postati — smatrali su — vodeća sila u Evropi. Došlo je vrijeme mlade Rusije, nasuprot dekadentnom Zapadu, koja će pokazati cijelom svijetu put za oslobođenje od svih nedaća. Rusija će biti učitelj cijelom svijetu.

Pravoslavlje je imalo značajnu ulogu u tom shvaćanju misije kao i u cijeloj slavenofilskoj ideologiji. To predstavlja vezu s Hegelovom dijalektikom: teza je grčko-rimsko poganstvo, a kršćanstvo koje slijedi — antiteza. Kršćanstvo je međutim tijekom vremena izgubilo značaj, a prije svega vezu sa stvarnošću. Tako budućnost, stvaranje sinteze, pripada Rusima i ruskoj pravoslavnoj crkvi.

U toj mesijanističkoj ideji može se naći i ideja o slavenstvu. A. S. Homjakov se spremao napisati jedno veliko djelo o historijskoj ulozi Slavena u svjetskoj povijesti. Ova ideologija sadržavala je i ideju da slavenofilska shvaćanja djelomično vrijede i za povijest većine slavenskih naroda te da će carska Rusija, koja stoji na čelu slavenstva riješiti, i ona društvena pitanja među Slavenima koja pokvareni Zapad uzalud pokušava riješiti.³²

Svijest o misiji Čeha formulirao je F. Palacký u deset svezaka svoje sinteze o češkoj povijesti i pokazao svom narodu kakva je bila njegova misija u svijetu. Osnovna misao knjige Palackoga bilo je proučavanje borbe dvaju naroda: češkog, odnosno slavenskog i njemačkog, odnosno romansko-germanskog. Stalna borba između ta dva svijeta povremeno je dovodila i do sporazuma. Ovi prijelazni kompromisi i činjenica da suprotne strane i u borbi utječu jedna na drugu ne mijenja u osnovi neizbježnost borbe koja čini osnovu češke povijesti. U tijesnoj vezi s ovim pisac je, u skladu s osobinama, vrijednostima i moralnom veličinom, razlikovao dvije skupine naroda. Jednu su činili ratoborni narodi koji su svoju ogromnu energiju iskorištavali za porobljavanje drugih. Unutrašnje uređenje kod tih naroda bilo je karakterizirano privilegiranim i potlačenim slojevima, bilo je, dakle, nedemokratsko. Među te narode spadaju Rimljani, zatim Huni, a kasnije Nijemci i Mađari. Nasuprot njima su miroljubivi narodi koji svojim zadatkom smatraju razvijanje duhovnih dobara. Ovi narodi žele živjeti u miru sa susjedima i brane svoje vrijednosti od nasrtaja drugih. Njihovo unutrašnje uređenje, suprotno prvoj grupi, osnivalo se na demokraciji. Tipičan primjer takvog naroda predstavljali su Česi i općenito Slaveni.

³¹ E. Niederhauser-L. Sargina, *Az orosz kultúra a XIX. században*. Budapest 1970, 107—108, 348—349.

³² Teorija gosudarstva u slavjanofilov, Sanktpeterburg 1898; Ranije slavjanofily, Moskva 1910. Najnovije rasprave o vrednovanju slavenofila nisu postavile samo nova gledišta već su dale i obilje novog materijala: Literaturnaja kritika rannih slavjanofilov. *Voprosy literatury* 1969, broj 5, str. 90—135, broj 7, str. 116—152, broj 10, str. 103—144, broj 12, str. 73—172.

U koncepciji Palackoga trzavice među narodima predstavljale su sukob dviju osnovnih suprotnosti: slavenske slobode i germanskog potlačivanja. On smatra da potpunu pobjedu niti jedna strana ne može postići. Zadatak Čeha je da se na granici germanskog i slavenskog svijeta bore za slobodu. Ta se borba vodi ne samo u vlastitom interesu već i u interesu drugih naroda. Važno je spomenuti da je češki povjesničar i pored tako krutih suprotstavljanja priznao pozitivne osobine germanstva koje Česi odnosno Slaveni također moraju poprimiti.

Palacký nije svoj sud o vrijednostima osnivao na uobičajenoj slavnoj tradiciji već je uzimao u obzir kakve je ljudske vrijednosti stvorilo pojedino razdoblje u češkoj povijesti. Takav pogled na svijet bio je izvor nacionalne svijesti i u takvom je svjetlu Palacký prikazao razdoblja češke povijesti. Husitizam je prikazivao kao ideal slobode i ljudske svijesti; većina naroda prihvatila je upravo suprotno — ideju katoličkog autoriteta. U poglavljima gdje se raspravlja o husitizmu istaknuta je i borba germanskih i slavenskih elemenata. Protuteža razdoblju husitizma jest ono razdoblje poslije Bijele Gore koje je obilježeno ljudskim egoizmom i potlačivanjem naroda.

Pored nacionalne misije središnju misao predstavljalo je i ispunjavanje demokratskih zahtjeva. Taj zahtjev češki narod je ispunio još za vrijeme husitizma. ostvarivanjem slobode savjesti i tolerancije.³³

Ideja o misiji Slovaka odstupala je takvo shvaćanje i isticala je upravo borbenost, oružanu obranu evropske civilizacije. L'. Štur je isticao da je za stvaranje i očuvanje civilizacije osim duhovne potrebna i fizička sila. Tu fizičku silu predstavljali su dobrim dijelom Slaveni koji su branili zapadnu Evropu od turskih nasrtaja. Na tom mjestu Štúr povezuje ovu slovačko-slavensku svijest s tradicijom hungarizma u Ugarskoj, prisjećajući se junačke borbe Hunyadja koju su Slaveni spremno pomagali. Slaveni su ispunili svoje zadatke ne samo protiv Turaka već i protiv drugih istočnoevropskih naroda, a ranije i protiv Tatara. Pored obrane civilizacije pridonijeli su sveukupnom razvoju Evrope: među ostalim visok stupanj slavenske kulture predstavljaju Ćiril i Metod, Praško sveučilište, Kopernik i Komenský. K svemu tome Štúr pribraja i najstarija ostvarenja slavenskog pjesništva, u ono vrijeme još originalom smatrane Hankine falsifikate, ep »Slovo o polku Igorevu«, »Ruskuju pravdu«, razne slavenske kronike i razne plodove, slavenskih književnosti iz prve polovine 19. stoljeća.

Prema našem autoru Slaveni su se najviše istakli u borbi protiv azijskih barbara. Nisu dakle u pravu oni koji im zamjeraju što im je kulturni život zaostao, gradovi nerazvijeni. Tko to tvrdi — nastavlja Štúr —, taj zaboravlja da su romanski i germanski narodi mogli razviti svoju kulturu, obrt i trgovinu jer su im Slaveni osigurali zaštitu od opasnosti iz Azije. Narodi Evrope su dakle ispunili svoj povijesni zadatak: prihativši nasljedstvo Grka, romanski i germanski narodi su dalje razvijali svoju kulturu, dok su ih Slaveni štitili

³³ E. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, Praha 1907; Z. Nejedlý, *František Palacký, O smyslu českých dějin*, Praha 1952, str. 144—198.

od napada istočnih naroda. Ova podjela uloga ne važi za sve slavenske narode: oni koji nisu bili zauzeti ratovanjem, npr. Česi, dostigli su visoki nivo kulture.³⁴

Hrvatska ideja o misiji pokazuje srodnost sa slovačkom prije svega zbog toga što su Hrvati na platformi hungaro-patriotizma, dakle s narodima povijesne Ugarske, prije svega Slavenima, branili Evropu od Turaka. Ova ideja proističe iz hrvatskih plemićkih privilegija, prema kojima je Hrvatska združena država s Ugarskom. Prisutnost ideje o slavenstvu uočljiva je kako u hrvatskom shvaćanju o pozivu tako i u shvaćanjima drugih naroda. Ta ideja predstavlja već modernu nacionalno-etničku ideologiju koja je niknuvši na korijenima ilirizma, dala Hrvatima značajnu ulogu u stvaranju jedne uže, južnoslavenske integracije.³⁵

Kod Srba, kako onih u Ugarskoj tako i onih preko Save, živjela je svijest o misiji kao uspomena na borbe s Turcima i posljedica tadašnjih borbi protiv Turaka. Crkvene privilegije Srba koji su se pod vodstvom Patrijarha doselili iz turske imperije u Ugarsku i koji su poslije podjarmljenosti u srednjovjekovnoj državi osigurali teokratske okvire i omogućili da se pretvore u nacionalne sadržavale su, prirodno, zasluge koje su stekli u borbi protiv Turaka. Ti su argumenti došli do izražaja u borbi za obnavljanje odnosno proširivanje ovi¹ privilegija. U toj koncepciji nije spominjana obrana Evrope već jednog mnogo užeg područja, prije svega austrijskog carstva.

Program jedinstvene južnoslavenske države pod srpskim vodstvom izradio je 1844. godine I. Garašanin, ministar unutrašnjih poslova Srpske kneževine. Tu misiju pothranjuje osim slavnom prošlošću još i 1804. godine započetim ustankom protiv Turaka.³⁶

Koliko je slavenskih naroda, toliko je i ideja o misiji. Pojedine su dakle koncepcije u suprotnosti. Najbolji su primjer za to Česi i Slovaci. Različiti historijski razvoj svakog naroda objašnjava činjenicu da Palacký ističe miroljubivost i pitomost Slavena, a Štúr, upravo suprotno, njihovu hrabrost i junaštvo. U tom šarenilu ima i zajedničkih crta: pored osjećanja misije prisutna je ideja o slavenstvu kod gotovo svih. Kod nekih je ideja pozvanosti povezana s vjerom, pravoslavljem ili katolicizmom.

Među zajedničkim crtama ne smijemo zaboraviti niti Herderov ili Hegelov utjecaj. Hegel je idealist, ali je njegova dijalektičko-povijesna filozofija posebno pogodna za buđenje svijesti o misiji. Prema Hegelu svijet napreduje pravoli-

³⁴ L. Štúr, Zásluhy Slovanov o európsku civilizáciu, Květy 1840, str. 89—91, 97—100. Izdano na slovačkom u svesku pod naslovom: Slovania, bratia. Bratislava 1956, str. 163—175; L. Štúr, Ázia a Europa, Tatranka 1842.

³⁵ S. Mirković, Ivan Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1861, str. 5—27; V. Deželić, Dr. Ljudevit Gaj, Zagreb 1910, str. 60—171; F. Šišić, O stogodišnjici ilirskog pokreta, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1935—1936, Zagreb 1937, str. 99—115; J. Šidak, Južnoslavenska ideja u ilirskom pokretu, *Jugoslovenski istorijski časopis* 1963, 3, 31—42; Isti, Prilog razvoju jugoslavenske ideje do g. 1914, *Naše teme* 1965, broj 8—9, str. 1290—1299.

³⁶ L. Szalay, A magyarországi szerb telepek jogviszonya az álamhoz, Pest 1861, str. 21—108; S. Gavrilović-N. Petrović, Temišvarski sabor 1790, Novi Sad-Sremski Karlovci 1972; J. Škerlić, Istorija nove srpske književnosti, 3. izdanje, Beograd 1953, str. 35—199; M. Popović, Istorija srpske književnosti, Romantizam, Beograd 1968; I. Garašanin, Načertanije 1844, Objavljeno u: J. Thim, A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története, Budapest 1930, II sv., str. 2—4.

nijski k najvišoj razini savršenstva. U povijesti svakog naroda njegov duh se pojavljuje u okvirima objektivizacije općeg, svjetskog duha. Na taj način nosioci svjetskog napretka su razni narodi koji taj zadatak ispunjavaju u raznim razdobljima. Hegel je naglašavao da svaki narod ima svoju misiju koju mora isključivo sam izvršiti. Tu su koncepciju Slaveni primijenili na svoje prilike i povezali s Herderovim uputama, s idejom o misiji Slavena u Evropi.³⁷

Vratimo se iz osjećajnog svijeta — koji je sam po sebi bio važan građanski momenat — u svijet racionalnog koji nije kruto odijeljen od emocija. Izgrađuje ga pojam domovine, koja može biti mnogonacionalna država (ideja hungarizma), a uski rodni kraj se proširuje na cijelo *etničko* područje i to postaje domovina. Ova dva shvaćanja o domovini, užoj i široj, dobro su se slagala.³⁸

Uz etničko shvaćanje domovine javljaju se zemljopisna područja i rijeke te oni simboliziraju narode kao na primjer Tatre — Slovake. Pojedine rijeke smatraju se nacionalnim simbolom (Vltava, Visla, Vah, Volga, Dnjeper, Drava, Sava i dr.).

Unutar mnogonacionalnih država kao posljedica ciljeva nacionalnih pokreta baziranih na etničkoj koncepciji, i u tijesnoj vezi s prije spomenutim tokovima, javlja se zavičajno izučavanje posebnih slavenskih naroda. Riječ je dakle o potrebi upoznavanja etničkog područja. Ta potreba širi se uglavnom u krugu inteligencije i nema za cilj djelovanje među narodnim masama.

Važan zadatak nacionalne ideologije bilo je stvaranje unutarnje nacionalne integracije. Ta integracija koja je trebala povezati područja kompaktno nastajena istim slavenskim narodima bila je kočena s više strana. Nedostajala je, prije svega, ekonomska povezanost, što je karakteristično za Istočnu Evropu. Etnički povezana područja nisu bila među sobom organski povezana, nisu ih povezivali putovi, ni željeznice, niti ekonomski život. Sve to možemo objasniti postojanjem feudalizma.

Utjecaj kapitalističkih odnosa osjećao se i u najzaostalijim područjima. To ne znači da bi razvijeniji uvjeti podjednako omogućavali kapitalistički razvoj svih naroda koji žive na tom području. Razvoj kapitalizma u Češkoj, Poznanjskom velikom vojvodstvu, Hrvatskoj, Sloveniji, da samo neka područja spomenemo, ne znači pojavu samo češkog, poljskog, hrvatskog ili slovenskog kapitalizma. To ne znači zbog toga što su u tim pokrajinama živjeli njemački, austrijski, talijanski i mađarski veleposjednici i poduzetnici koji su financijski jači od građanskih slojeva spomenutih naroda, budući da ti slojevi dosižu tek razinu sitne ili srednje buržoazije. Zbog toga se u tim krajevima s miješanim stanovništvom nije stvorilo nacionalno tržište kao odraz odlučujuće većine stanovništva, već je razvoj započeo na zajedničkom području, u ekonomskoj zajednici koja se prostirala do državnih granica. Nije imala svoje samostalno nacionalno tržište niti Hrvatska unutar Ugarske, niti Češka unutar Austrije. Nije se stvorilo niti poljsko nacionalno tržište. Poljska su područja bila dio tržišta mnogonacionalnih imperija: austrijskog, ruskog i pruskog.

Stvaranje takvih jedinstvenih mnogonacionalnih tržišta ne znači nedostatak želje za stvaranjem samostalnog nacionalnog tržišta. Upravo započeta eko-

³⁷ E. V á r o s s o v á, n. dj., 187—189.

³⁸ U vezi sa Slovacima vidi: F. B o k e s, Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí, Turč. Sv. Martin, str. 7—24; V. U r b a n c o v á, Počiatky slovenskej etnografie, Bratislava 1970.

nomska borba između buržoazija vladajućeg i potčinjenog naroda, na primjer češkog i njemačkog, poljskog i njemačkog, hrvatskog i mađarskog, predstavlja zahtjeve za stvaranjem samostalnog nacionalnog tržišta. Buržoazija naroda koji je u većini, iako ekonomski mnogo slabija, nastoji istisnuti strance s njihovih pozicija i ostvariti svoje povećane interese. Nasuprot njima buržoazije vladajućih naroda, koje su bogatije te imaju bolje uvjete, nastoje očuvati svoje pozicije. Ova borba s tipično nacionalnim obilježjem postat će općenita u drugoj polovini stoljeća te će stvaranje nacionalnih tržišta biti vrlo blizu.

U vezi s ekonomskim jedinstvom i stvaranjem nacionalnog tržišta nismo spominjali balkanske prilike. Nema sumnje da obilježja mnogonacionalnog tržišta vrijede i za to područje. Posebnosti proizlaze prije svega iz činjenice što je uloga osmanlijskog vladajućeg sloja sasvim drugačija od uloge ostalih vladajućih slojeva u Istočnoj Evropi jer on nije sudjelovao u razvoju proizvodnih snaga. Tu je funkciju preuzela grčka trgovačka buržoazija. Slavonska buržoazija, (srpska, bugarska i makedonska) vodila je s Grcima konkurentsku borbu.

Kao posljedica takvog razvoja, u nacionalnim ideologijama mnogih slavenskih naroda u tridesetim i četrdesetim godinama pojavljuje se spoznaja o nacionalnoj ekonomiji kao izrazito građanska crta i među nacionalnim kriterijima uzima se u obzir i ta činjenica, bez obzira što nije došlo do ekonomske integracije i jedinstvenog nacionalnog tržišta zbog feudalizma i nerazvijenih odnosa. U češkoj, poljskoj, hrvatskoj i slovačkoj nacionalnoj ideologiji možemo naći shvaćanje da je preduvjet za stvaranje nacija ostvarivanje njihova prirodnog prava, samostalnosti i jedinstva što se sastoji prije svega u tome da raspolažu ekonomskim životom nezavisnim od drugih naroda. Ova misao iako oštro formulirana u nacionalnoj ideologiji imala je sporednu ulogu pored već poznatih kulturnih, političkih i osjećajnih motiva. Bilo bi dakle neumjesno nacionalnu ideologiju kruto, čak vulgarno, povezivati sa željom za budućim stvaranjem ekonomskog jedinstva i nacionalnog tržišta. Povezanost nepobitno postoji i u nerazvijenim slavenskim (istočnoevropskim) uvjetima. Ne možemo smatrati slučajnim što su donošenje jedinstvenih književnih normi — a to je bila važna integrirajuća sila — požurivali upravo građanski slojevi. Općenito možemo utvrditi da su građanski elementi pomagali slavenske nacionalne pokrete, iako ne baš u velikom broju, ali su među pretplatnicima na ona djela nadahnuta nacionalnom idejom. Ovi primjeri povezivanja nacionalne svijesti i kapitalističkog razvitka, ekonomskog jedinstva i stvaranja nacionalnog tržišta, sve su češći od sredine četrdesetih godina.³⁹

Unutrašnju nacionalnu integraciju ne sprečava samo ekonomska rasloženost. Većina slavenskih naroda nije živjela u jednoj političkoj cjelini već u raznim pokrajinama pa čak i državama na kompaktnom području, ali međusobno razdvojeni. Osim Rusa u najpovoljnijem položaju, što se toga tiče, bili su Slovaci i Bugari. Oni su živjeli pod jednom upravom i u jednoj državi. Česi i Slovenici su već u težem položaju, iako žive u istoj državi, nastanjuju više pokrajina (Češku, Moravsku, Šleziju, Štajersku, Korušku, Kranjsku, Primorje, Ugarsku). Hrvati su živjeli u više upravnih jedinica odnosno pokrajina i u

³⁹ O problemima mnogonacionalnog tržišta vidi: E. Arató, Kelet-Európa története a 19. század első felében, str. 92—98, 224—225, 500—509; T. I. Berend - Gy. Ránki, Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19—20. században, Budapest 1969.

dvije imperije (u Ugarskoj, Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Vojnoj Krajini i pod turskom upravom), također i Srbi (u Ugarskoj, Slavoniji, Vojnoj Krajini, Dalmaciji i Turskoj), te Ukrajinci (u Ugarskoj, Galiciji i Rusiji). Poljaci su bili u najgorem položaju; njihovu prije samostalnu višenacionalnu državu podijelila su tri carstva.

Na tim raznim područjima u ideologijama rascjepkanih slavenskih naroda sve više je dolazila do izražaja spoznaja o zajedničkoj nacionalnoj pripadnosti. Ova misao bila je temelj, ideje o jedinstvu koja je bila važan činilac nacionalne ideologije. Prirodno, najsnažnija je bila poljska težnja za jedinstvom koju nije trebala poticati ideologija jer je sjećanje na jedinstvenu državu još bilo vrlo svježije; svega je nekoliko desetljeća dijelilo razbijenu Poljsku od nezavisne države, a to je istovremeno bilo razdoblje nacionalnog uobličavanja, pokret za jedinstvo činio se dakle sasvim prirodnim. U drugim slučajevima u središtu težnji nacionalnih ideologija (češke, slovenske, ukrajinske) za jedinstvom stajali su drugi, jezično-kulturni, etnički momenti, a ne politički. Pored toga politički sadržaj imali su hrvatski i srpski pokreti za jedinstvo, prvi zbog privilegija, drugi zbog razvoja Srpske kneževine, srpskog Pijemonta. Kasnije, u 1848.—49. godini, i češki i slovenski, a zatim i ukrajinski pokret razvijaju se u političkom pravcu.⁴⁰

Treću značajnu prepreku za unutrašnju integraciju predstavljale su, unutar naroda dakle unutar etnički homogene cjeline, postojeće vjerske, a u vezi s tim i kulturne razlike. To je kod Slovaka stvaralo najviše poteškoća. Iako omjer katolika i protestanata (71% : 29%) ne ukazuje na ravnotežu, uloga protestanata bila je mnogo veća od njihove brojnosti. Ta uloga nije samo posljedica, za nacionalni pokret povoljnijih, mogućnosti protestantizma, (stvaranje crkve bilo je više demokratsko, građanski elementi su više zastupljeni kod evangelika nego kod katolika), već i činjenice da su pokušaji odnarođivanja došli više do izražaja u toj crkvi te da je svećenička i učiteljska inteligencija, koja je formulirala slovačku nacionalnu ideologiju, bila izložena većoj opasnosti u evangelističkoj crkvi, a to je izazvalo i veći otpor. Ova strasna apologija također je povećavala značaj protestanata unutar slovačkog pokreta. Možemo reći da se stvorila ravnoteža, a da su te vjerske suprotnosti narasle tako što su protestanti i katolici usvojili različite jezične norme.

Ove jezične i vjerske suprotnosti prate povijest slovačke nacionalne ideologije tokom prve polovine 19. stoljeća. Karakteristično je za slovačku unutarnju integraciju nastojanje da čak u slučaju da se te suprotnosti ne prevladaju, obie strane ističu i primjenjuju vjersku trpeljivost te nastoje svjesno izjednačiti postojeće dvije norme (češku i češkoj blisku zapadno-slovačku). Izmjenjuju se suprotstavljanja i zbližavanja i te su dvije pojave prisutne istovremeno i naizmjenično u ranoj slovačkoj ideologiji (suprotnosti i težnja za izjednačavanjem prije svega u pitanju jezika, a tolerancija u vjerskom pitanju). Iako je Štúr

⁴⁰ G. Novak, Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom 1797—1814, *Rad Jugosl. Akad.* 269; J. Drašković, Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših, U Karlovcu 1832; O srpskom i ukrajinskom pokretu za jedinstvo vidi: E. Arató, A nemzetiségi kérdés Magyarországon 1790—1848, I sv., str. 118—131; *Historia Polski* tom II, 1764—1864, Warszawa 1958—1959; E. Roubík, Český rok 1848, Praha 1948; F. Gestrin-V. Melik, prije spomenuta slovenska povijest, str. 101—105.

savladavši velike poteškoće pronašao put integracije, pred unutarnjim sjedinjenjem ostale su još vrlo velike prepreke. Osvjetlivši taj dugi put, možemo ustanoviti da izgladivanje slovačkih vjersko-jezičnih suprotnosti nije bio ništa manji zadatak nego stvaranje jedinstva među narodima koji žive rastrgani u raznim područjima i raznim državama.

Kod drugih slavenskih naroda vjerske suprotnosti nisu predstavljale prepreku za unutrašnju integraciju. Kod Čeha je odnos mnogo manji (96,7% katolika i 3,3% protestanata) i društvo je bilo razvijenije, a nisu se stvorile ni različite jezične norme. Vjerska raslojenost ukrajinskog naroda gotovo je dostigla slovačku (77% pravoslavci — 23% grko-katolici). Razliku pak objašnjavaju dvije osnovne činjenice. Pravoslavni Ukrajinci živjeli su u Rusiji, a oni drugi u Ugarskoj i Galiciji. Preduvjet za integraciju bilo je nacionalno jedinstvo, što je predstavljalo veći zadatak. Poljaci, Slovenci i Hrvati bili su katolici, a Rusi, Srbi i Bugari pravoslavci, i zato vjera nije bila prepreka. Za usporedbu spomenimo slučaj neslavenskih naroda — mađarskog, rumunjskog (u Ugarskoj i Erdelju) i albanskog — kojima je vjera predstavljala znatne prepreke za ostvarenje integracije.⁴¹

Slični problemi kao u slovačkoj ideologiji pojavili su se u ideologiji ilirskog pokreta koji je — kao što znamo — težio od hrvatskog širem, južnoslavenskom jedinstvu. U toj ideologiji velik naglasak bio je na vjerskoj trpeljivosti prema pravoslavcima i muslimanima što je predstavljalo odlučujuće sredstvo za integraciju. Jezična i etnička bliskost nužno je poticala tu toleranciju. Razlike su ipak prije svega vjerske — upravo je u tome sličnost sa slovačkim prilikama — (52,6% katolici, 39,8% pravoslavci, 7,6% muslimani), a u vezi s tim kulturne i povijesne prilike bitno se razlikuju od slovačkih. Različiti povijesni razvoj uvjetovao je stvaranje posebnih naroda (hrvatskog, srpskog, slovenskog, crnogorskog). Gaj, vođa ilirskog pokreta, nastoji te razlike prevladati uvođenjem štokavskog narječja kao književnog jezika te nastoji i raznolikim kulturnim djelatnostima pomoći stvar jedinstva. Osim toga poduzeo je i neke neuspjele političke korake za koje nije imao podršku vođa hrvatskog pokreta, odnosno u interesu te stvari stvorio je i neke nerealne koncepcije. Ovdje mislim na Gajevu zamisao da uz pomoć carske Rusije stvori takvu južnoslavensku državu (Veliku Iliriju) koja će pod hrvatskim vodstvom ujediniti austrijske, ugarske i turske pokrajine nastanjene Južnim Slavenima.⁴²

Nisu samo Hrvati nego i Srbi definirali širu južnoslavensku zajednicu koja bi se pod njihovim vodstvom trebala stvoriti, slijedeći etničko-jezično srodstvo; područje ove zajednice bilo je gotovo istovetno s onim koje je obuhvaćala južnoslavenska država u planovima hrvatskog ilirizma, bez Slovenaca. Predstavnicu srpskog pogleda na južnoslavensku zajednicu prihvatili su, kao i predstavnici ilirizma, vjersku trpeljivost kao osnovni preduvjet, pored jedinstvenog književnog jezika, za ujedinjenje pravoslavnih, katoličkih i muslimanskih Južnih Slavena. U svom programu za ujedinjenje Garašanin se također s posebnom pažnjom bavio vjerskom trpeljivošću.⁴³

Iz rečenog već djelomično slijede najznačajnija sredstva integracije. Prije svega ekonomsko jedinstvo i nacionalno tržište. Znamo da je veoma važna

⁴¹ J. Butvin, navedeno djelo, str. 101—377.

⁴² J. Horvat, Ljudevit Gaj. Beograd 1960, str. 134—166.

⁴³ I. Garašanin, Načertanije 1844. Na istom mjestu, str. 9—13.

i književna norma koja taj gospodarski zahtjev povezuje s jezičnim i kulturnim činiocima nacionalne ideologije. Stvaranje književnog jezika, u uvjetima kada su dijalekti sve više stajali kao prepreka međusobnim doticajima izrazito je pomoglo ekonomsku integraciju. Ujedno, problemi jezika, rad na njegovom unapređenju, vode u kulturne sfere. Upravo se u tim kulturnim djelatnostima odražavaju problemi građanskog razvitka i u tim borbama se često sudaraju liberalizam i zaostalost.

Pored ovih zajedničkih crta koje podjednako obilježavaju jezična nastojanja Slavena možemo naći vanredno mnogo putova i načina stvaranja jezičnih normi. Sve je to u tijesnoj vezi sa specifičnim historijskim razvojem slavenskih naroda, jezičnom tradicijom, osobitostima jezika, što je uvijek zahtijevalo postavljanje drugih zadataka i traženje drugačijih rješenja. Lako se možemo, ipak, snaći u šarenilu tog razvoja; stvaranje književnog jezika kod slavenskih naroda pokazuje mnoge sličnosti koje objašnjava u prvom redu povijesni razvoj odnosno bliskost zadataka koji stoje pred tim jezicima. Ovo grupiranje ne znači da u razvoju književnog jezika ovako razdvojenih naroda u pojedinim fazama nema srodnosti, međutim u sistematizaciji smo uzimali u obzir samo najznačajnije momente. Već u prvoj godini, kamo smo svrstali one narode koji su već u srednjem vijeku imali književni jezik, nalazimo određene probleme. Ovdje treba spomenuti stvaranje čeških i poljskih normi, ali ne smijemo zaboraviti da su i jezici drugih naroda, na primjer ruskog, hrvatskog i slovenskog, još prije pojave građansko-nacionalnih odnosa pokazivali određenu razvijenost. U tim slučajevima, međutim, pojavljuju se momenti koji su značajniji.

Najveći problem hrvatskog i slovenskog književnog jezika bio je u tome što se u većini međusobno vrlo različitih dijalekata razvila i značajna književnost, a to je otežavalo odluku koji da se izabere. U mnogim je slavenskim sredinama crkveni jezik sprečavao da se širem krugu razumljivi narodni jezik (ruski, ukrajinski, srpski, slovački) digne na razinu književnog. U promatranom razdoblju nije stvorena bugarska književna norma, iako je započelo njeno uobličavanje koje je ličilo na ono kod pravoslavnih naroda, ali se zbivalo u znatno težim prilikama nego što su bile srpske. Teške društveno-ekonomske prilike i grecizacija na crkvenom i kulturnom polju predstavljale su skoro nesavladivu prepreku razvoju bugarskog književnog jezika. Kod Srba je bilo povoljnije to što je razvoj jezika započeo izvan granica Turske, a takve prilike Bugari nisu imali. Ipak je naporan rad urodio plodom u šezdesetim godinama.

Književnost pisana novim književnim jezicima slavenskih naroda stajala je u službi nacionalne ideologije. Kao što je novi književni jezik pomogao razvoj slavenskih književnosti, tako su i novostvorena djela učinila novi književni jezik sve pogodnijim za izražavanje najzamršenijih osjećaja i misli. Pored književnosti, nacionalne osjećaje i svijest budila je i narodna umjetnost, posebno kazališna, opera i glazba. Kod većine slavenskih naroda samo se utjecaj kazališta proširio na širi krug, nacionalnu operu imali su samo oni najrazvijeniji narodi (ruski, poljski, češki, hrvatski i slovenski). Nacionalna glazba i pored toga što se nije razvila do opere, već se razvija i kod drugih naroda (srpskog, slovačkog, ukrajinskog).

Usljed društveno-ekonomske zaostalosti istočnovevropskih slavenskih naroda velike su zadatke ispunjavala razna znanstvena i književna društva, čitaonice, razne kulturne ustanove, srpska, hrvatska i češka Matica, sveučilišta,

katedre za jezik i književnost, đaćka društva, srednje i više škole kao i nacionalne crkve. U nedostatku samostalne državnosti, odnosno privilegija koji znače njene ostatke, ove su ustanove u vrijeme teške potlačenosti značile postojanost, temelje na kojima se mogao sigurno graditi nacionalni pokret. Već samo postojanje tih ustanova ima svoje političko značenje i pored toga što je njihov interes uglavnom usmjeren na znanstveno i kulturno polje. Potrebno je spomenuti da je to kulturno stvaralaštvo potpomagalo razvoj kapitalističkih odnosa, jačalo građanske elemente, imalo dakle djelotvoran utjecaj i na gospodarski život. Ne smijemo zapostaviti ni to da je određen broj slavenskih naroda osim umjetničkih imao i te značajne ustanove.

Ove ustanove nisu predstavljale samo temelj slavenskih nacionalnih pokreta već su, vršeći svoje zadatke u slavenskim etničkim područjima širom države, pomogle unutarnja integraciona nastojanja. Osnovano je više takvih ustanova koje su imale svoje središte i podružnice, dakle, obuhvaćale su cijelo etničko područje.

Zemaljski utjecaj imala su sveučilišta, neke književno-jezične katedre i đaćka društva. Ove ustanove, kao sredstva integracije, nisu za potcjenjivanje i kod mnogih slavenskih naroda u datim prilikama te je mogućnosti trebalo iskoristiti. Međutim, i oni slavenski narodi koji su raspolagali određenim privilegijama iskoristili su ova dostignuća građanskog razvitka. Većina slavenskih naroda imala je kulturna i znanstvena društva, a zemaljska društva su najodređenije radila za stvar unutrašnje integracije kod Poljaka, Čeha, Slovaka, Hrvata, Srba i Slovenaca. Pored sveučilišta (poljskog, ruskog i ukrajinskog), najviše su dolazile do izražaja književno-jezične katedre i đaćka društva zemaljskog značaja, posebno kod Čeha i Slovaka.

Unutrašnjoj integraciji povoljno su služili kulturni i politički listovi slavenskih nacionalnih pokreta. Najviše listova imali su Poljaci (pogotovu u emigraciji), a najmanje, i ne baš redovne, Bugari i Ukrajinci. Slavenski narodi u Austriji i Ugarskoj, ako su često morali voditi teške borbe za pokretanje novina, izdavali su osim značajnog broja kulturnih periodika i snažne političke listove. Najznačajniji su bili: češke »Národní noviny«, slovačke »Slovenske narodne novine«, hrvatske »Ilirske narodne novine«, srpske »Serbske narodne novine« (ne govoreći o Srpskoj kneževini) te slovenske »Kmetijske in rokodelske novice«.⁴⁴

U vezi s integracijom moramo se pozabaviti onom zajedničkom crtom istočno-evropske i slavenske ideologije unutar nje koja ističe značaj složenosti suparničkih klasa, drugim riječima jedinstva interesa. Ovo nastojanje bilo je usmjereno na zamagljivanje i otupljivanje klasne borbe seljaštva, a to je upravo i željelo plemstvo i građanska inteligencija koji u nacionalnom pokretu igraju značajnu ulogu. Nacionalno jedinstvo temeljilo se istovremeno i na ustupcima i određenoj obrani seljačkih interesa. Prema tome koliko su to građanski elementi i plemići koji se bore za građanski preobražaj uzimali u obzir, možemo razlikovati liberalno i plebejsko shvaćanje.

---

⁴⁴ Ovim pitanjima iscrpno se bavi E. Arató u djelu: Kelet-európa története a 19. század első felében; a također i E. Niederhauser, u spomenutoj doktorskoj disertaciji.

Karakteristične crte liberalnog shvaćanja možemo sažeti u činjenici da su predstavnici tog shvaćanja postavili pitanje oslobađanja kmetstva od nameta, a rustikalna područja htjeli su djelomično ili u cjelini podijeliti seljacima u vlasništvo. Za sve te ustupke — u tome se sva razna liberalna shvaćanja slažu — slijedi odšteta veleposjednicima. Dobar dio prijedloga ostavio je netaknute majure i dominikalna područja. Upravo to razlikuje liberalno shvaćanje od radikalnog kojem je karakteristična crta da je potpuno odbacilo mogućnost naknade veleposjednicima i zahtijevalo podjelu zemlje što se odnosi i na dominikalna područja.

Liberalna shvaćanja pokazivala su već sama po sebi da naciju ne predstavlja samo plemstvo kao prije u poljskoj, ruskoj i hrvatskoj (ili mađarskoj) plemićkoj koncepciji nacije, već prihvaćaju i narod, široke seljačke mase. (U skladu s pojmom feudalne nacije plemstvo ne potječe iz naroda: tu mislimo na skitsko »porijeklo« mađarskog plemstva i poljsko sarmatsko »porijeklo« koje liberalno plemstvo više ne spominje.) To prihvaćanje u Ugarskoj se naziva »prihvaćanjem među šančeve ustava« i samo se općenito spominje u raznim izjavama. Iza ovih kriju se praktične modifikacije poboljšavanja seljačkog položaja, od osiguravanja osobne slobode kmetstva i od prosvjetiteljske simpatije prema radnom narodu, kao i učenja boljem gospodarenju u duhu prosvjetiteljstva, pa do dobrovoljnog otkupa te državnog obeštećenja.

Promatranje liberalnih koncepcija ujedno pokazuje da je zajedništvo interesa i harmonije među klasama koja se osniva na prihvaćanju narodnih masa moglo biti samo kratkotrajno i nesigurno, a ako su istaknuti predstavnici poburžoaznog plemstva ipak učinili značajne ustupke, nisu ni svoje interese nimalo zapostavili. Sada lako možemo shvatiti da se javljaju i negativni momenti nacionalnog jedinstva i izjednačavanja interesa. Ti momenti bili su usmjereni na ublažavanje klasne borbe seljaštva što je bio jedan od glavnih ciljeva fronta za nacionalno jedinstvo pod upravom plemstva. Iako slovački i slovenski liberali nisu nadmašili plemićki liberalizam budući da nisu imali plemstva koje bi pomagalo nacionalni pokret, prihvaćanje narodnih masa bila je za njih prirodna, sama po sebi razumljiva koncepcija. Isto možemo reći i za balkanske Srbe i Bugare. Kao posljedica turskog gospodstva i činjenice da im je plemstvo propalo još je bio uočljiviji ovaj pučki pojam nacije. Slovačka i slovenska građanska inteligencija pokušala je u više navrata pridobiti svoje plemstvo. Što se pak Srba u Ugarskoj tiče, u njihovim crkveno-nacionalnim privilegijama i narod je dobio mjesto; to su naime bile povlastice prenesene još s turskog područja, gdje su Srbi tvorili demokratsko društvo.

Plebejsko nacionalno shvaćanje se razlikovalo od liberalnog utoliko što je u njemu samo narod, a isključeni su velikaši, više svećenstvo, u nekim slučajevima čak i kralj. (To su učinili i jakobinci u Ugarskoj.) Druga osnovna razlika je u tome što se ne prihvaća osnovna misao liberala po kojoj plemstvo prihvaća narodne mase; kakva je to anomalija — smatrali su oni — da mali dio prihvaća višemilijunski narod, samo je suprotno moguće. Ovu misao u Mađarskoj je najodređenije formulirao Tancsics Mihaly. Lelewel je također isticao brojnost poljskog naroda i u skladu s ciljevima poljskog nacionalnog

pokreta postavio pitanje gdje treba tražiti snagu poljskog nacionalnog ustanka ako ne u seljačkim masama koje same čine narod.⁴⁵

U nacionalnim ideologijama — kao što smo u izloženom osvijetliti — pripada značajna uloga integracije unutar jednog naroda ili među srodnim narodima. Kao posljedica svega toga počela se stvarati spoznaja o pripadnosti jednoj zajednici, budući da se radilo o etnički povezanim jedinicama koje govore istim jezikom.

S u m m a r y

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE SLAVIC PEOPLES' NATIONAL IDEOLOGY IN THE FIRST PART OF THE 19th CENTURY

National consciousness has been first of all developed in the circles of bourgeois intelligencia, and only a restricted strata engaged itself with the significant and hard work originating from the support of the national cause. This bourgeois intelligencia has been differentiated accordingly whether it has represented a more developed or a more backward part of the society: besides priests and teachers farm managers and professionals. This intelligencia formulated the national ideology.

The article deals with the relationship of peasantry and national conception, the different ideas of nation and fatherland, and the problems of assimilation. It established, that language stood in the centre of the contemporary national criterions. It points out the specific components of the Slavic ideologies, and the features of the Hungarian patriotism and Slavic autochtonity. It takes into consideration the appearance of willingness to sacrifice and national sence of mission in the Slavic ideologies.

The formation of internal national integration has been the task of national ideology. This integration — which had to be framed among the territories inhabited by compact and same Slavic nations — has been hindered by several factors. First of all by the lack of the economic belonging together — and this could be considered the general condition in Eastern Europe — ethnically neighbouring territories were not in close connection with each other, they were not linked together by roads, railways, the circulation of economic life. All this of course could be explained by the existence of feudalism.

The internal national integration has not only been impeded by the disunity of economy. The majority of Slavic people has not lived in one political

---

⁴⁵ E. Arató, navedeno djelo, str. 41—48, 494—499; E. Niederhauser, spomenuta doktorska disertacija str. 654—655, 792—843; A nemzeti ideologia múltja és jelene str. 24—26.

unity, but in several provinces, moreover empires in neighbouring territories, and were separated from one another.

The third significant obstacle of integration has been the difference of religion and in connection with it the difference of culture within the same nation.

The author examines these integration problems in the mirror of the special circumstances of each Slavic nation, and points out the endeavours of national integration (united market, literary language, literature, arts, scientific-literary societies, schools, national churches).

The study in every case keeps in view the similar features of the ideology of the Slavic nations and at the same time their different characteristics.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

3

Z A G R E B

---

1 9 7 3

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi III

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest**

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Lektori

**Jasna Penzar
Stjepan Damjanović**

Korektor

Ljerka Mlinar

Za sadržaj priloga odgovara autor

Adresa redakcije: Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, Đure Salaja 3.